

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД І ЙОГО СТРУКТУРА

У статті подано оцінку відбитих у науковій літературі концепцій лінгвістичного методу. Обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. У структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. Наведено аргументи на користь твердження про те, що всі методи, які використовуються в мовознавчих дослідженнях, є лінгвістичними методами.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, операційний і телеологічний компоненти.

Проблема наукових методів є однією з найважливіших і водночас недостатньо розроблених у наукознавстві та в конкретних науках, зокрема в мовознавстві. Є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює «невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису»¹. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів² (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях³. Як відзначає В. М. Немченко, «у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення про поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні про розмежування дослідницьких методів і суміжних явищ»⁴.

Із цим пов'язана проблема вживання низки термінів, співвідносних із терміном *лінгвістичний метод*. В. М. Немченко говорить про базові термінологічні найменування, відносячи до них терміни *метод*, *методика*, *методологія*⁵. Упорядкованості в їх уживанні немає. Крім того, здійснений нами аналіз свідчить, що систематизації потребують і терміни *принцип*, *підхід*, *прийом*, *процедура*, *операція*. Усі ці поняття так чи інакше пов'язані з поняттям методу, зокрема лінгвістичного; проте єдності в поглядах на те, як співвідносяться принципи, підхо-

¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава, 2008. — С. 48.

² Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту. — 1999. — № 5. — С. 7.

³ Там же. За спостереженнями В. М. Немченка, змішання термінів *метод* і *прийом* спостерігається не тільки в кандидатських, а й у деяких докторських дисертаціях (автор пише про роботи, захищені в Росії) (див.: Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. — 2007. — № 6. — С. 280).

⁴ Немченко В. Н. Знач. праця. — С. 280.

⁵ Там же.

ди, прийоми, процедури, операції з методом, чи доцільно включати ці феномени в структуру методу, немає.

Якщо «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має становити предмет досліджень особливого роду — теорії лінгвістичних методів»⁶ (а це, безперечно, так), слід констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки перебуває на стадії становлення.

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру є надзвичайно актуальним.

У пропонованій статті наводиться наша оцінка (значною мірою критична) тих нечисленних концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в науковій літературі. На основі цього нами розроблена (з опертям на тезу В. І. Постовалової) концепція лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. У стислому вигляді вона подана в попередніх наших працях⁷. Ця стаття викликана бажанням автора докладніше висвітлити розроблену концепцію та підсилити аргументи на її користь.

Оскільки з проблемою сутності лінгвістичного методу та з питанням про його структуру пов'язана проблема класифікації методів (їх поділ на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні), ми звертаємося й до цієї проблеми.

Підкреслимо, що спеціальних праць (монографій, статей), безпосередньо присвячених лінгвістичному методу та науковому методу взагалі, бракує. Частина методологічних концепцій висвітлена в підручниках і навчальних посібниках для вищої школи. Зокрема, лінгвісти-наукознавці, які пишуть про лінгвістичні методи, часто посилаються на концепцію В. І. Кодухова, викладену ним у підручнику для студентів філологічних спеціальностей⁸.

У пропонованій статті ми звертаємося не тільки до праць з лінгвістичної методології, а й до наукознавчих досліджень узагалі, що, сподіваємося, заповнить певні прогалини в теорії лінгвістичного методу.

Науковий метод є одним з елементів, за допомогою яких у науці виконують цілеспрямовані пізнавальні дії. Ці елементи утворюють специфічну систему, до якої, на думку І. Г. Герасимова, належать науковий метод, наукова проблема, висування й розробка гіпотез, вибір предмета дослідження, вихідні пізнавальні завдання⁹. Відзначимо, що Г. П. Щедровицький уважав метод епістемологічною одиницею, яка входить до структури наукового предмета¹⁰.

⁶ Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики.— М., 1975.— С. 6.

⁷ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. — 20-і рр. XX ст.) / Відп. ред. О. Б. Ткаченко.— Д., 1998.— С. 12–13; Глуценко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Науч.-метод. сб. / Отв. за вып. В. А. Глуценко.— Славянск, 2001.— Вып. 8.— С. 3–6; Глуценко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка.— 2001.— № 4 (36).— С. 124–127.

⁸ Кодухов В. И. Общее языкознание : Учеб. для студ. филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов.— М., 1974.— С. 202–281.

⁹ Герасимов И. Г. Структура научного исследования : Философский анализ познавательной деятельности в науке.— М., 1985.— С. 86.

¹⁰ Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Щедровицкий Г. П. Избранные труды.— М., 1995.— С. 104.

Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях — у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів дослідження).

Обидва значення представлені в дефініції слова *метод* у «Словнику української мови»¹¹.

Наукознавці другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. найчастіше трактують метод у вузькому розумінні, розглядаючи його як сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні. Так, на думку О. Г. Спіркіна, метод виступає як «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання»¹², в інтерпретації Г. І. Рузавіна — як «певна систематична процедура»¹³. В. В. Биков убаचाє в методі «схему упорядкованих послідовностей операцій»¹⁴, Л. О. Мікешина — «систему правил і операцій»¹⁵.

Отже, у межах вузького тлумачення науковий метод виступає як сукупність прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує його, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів»¹⁶. Перше з цих значень є широким, друге — вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод розуміють у вузькому смислі.

Так, В. А. Звєгінцев убаचाє в лінгвістичному методі «сукупність робочих прийомів, що об'єднані яким-небудь спільним принципом і використовуються в лінгвістичному дослідженні для виконання часткових дослідницьких завдань»¹⁷, О. С. Ахманова — «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови»¹⁸, В. І. Кодухов — «сукупність прийомів і правил вивчення того чи іншого явища або групи явищ»¹⁹, М. Ф. Алефіренко — «сукупність дослідницьких прийомів, методик і операцій, що використовуються для досягнення дослідни-

¹¹ Словник української мови : В 11 т.— К., 1973.—Т. 4.— С. 692.

¹² Спіркін А. Г. Метод // Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А. М. Прохоров.— 3-е изд.— М., 1974.— Т. 16.— Ст. 472.

¹³ Рузавин Г. И. Методы научного исследования. — М., 1974. — С. 11.

¹⁴ Биков В. В. Методы науки. — М., 1974. — С. 87–88.

¹⁵ Мікешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : Учеб. пособие.— М., 2005.— С. 229. Водночас Л. О. Мікешина визначає науковий метод як «систему регулятивних принципів (виділено нами.— В. Г.) і правил пізнавальної, практичної або теоретичної діяльності» (там же.— С. 230), даючи, отже, суперечливу дефініцію методу.

¹⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.— Полтава, 2006.— С. 339.

¹⁷ Звєгінцев В. А. Очерки по общему языкознанию.— М., 1962. — С. 90.

¹⁸ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов.— М., 1966.— С. 232.

¹⁹ Кодухов В. И. Знач. праця.— С. 213. Водночас, за В. І. Кодуховим, лінгвістичним методом доцільно називати й аспект дослідження (він підпорядковує собі прийоми, що є в розпорядженні методу), методикку їх використання, а також способи опису отриманих результатів; отже, структура лінгвістичного методу визначається взаємодією аспекту, прийому, методики дослідження та способу опису. Ці феномени автор кваліфікував як компоненти методу. Оскільки в лінгвістичних студіях нерідко звертається увага лише на один з компонентів, можна говорити про метод-аспект, метод-прийом, метод-методикку та метод-спосіб опису, що є різними значеннями терміна *метод* (там же.— С. 213–217). Цілком очевидно, що ці чотири значення перебувають у межах вузького трактування методу.

цьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії і принципів (методології) пізнання»²⁰.

Такий підхід відбився в поширеній класифікації методів. Поділяючи наукові методи на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні, наукознавці серед загальнонаукових методів виділяють спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент (методи емпіричного дослідження), абстрагування, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання (методи, що використовуються на емпіричному й теоретичному рівнях), ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний та гіпотетичний методи (методи теоретичного дослідження)²¹. Отже, у межах цієї класифікації метод ототожнюється з операцією (прийомом, процедурою).

Зазначена класифікація набула поширення й у працях, присвячених методам лінгвістичних досліджень. Наприклад, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання²².

Однак ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших — як прийом. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження»²³. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з другого — на «лінгвогеографічний метод»²⁴ (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження та ін.), які, безперечно, входять до структури різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу»²⁵.

На наш погляд, ототожнення методу з операціями (прийомами, процедурами) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим варто навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування,

²⁰ Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : Учеб. пособие.— М., 2005.— С. 395.

²¹ Спиркин А. Г. Знач. праця.— Ст. 473; Рузавин Г. И. Знач. праця.— С. 53–161, 227–232; Основы научных исследований / Под ред. В. И. Крутова, В. В. Попова.— М., 1989.— С. 6–9, 56–64; Чкалова О. Н. Основы научных исследований. — К., 1978. — С. 9–16; Приходько П. Т. Азбука исследовательского труда.— Новосибирск, 1979.— С. 15–24.

²² Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.— Полтава, 2006.— С. 339; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 49–51.

²³ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 49.

²⁴ Там же.— С. 53–54.

²⁵ Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник.— К., 1999.— С. 209–211.

до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності»²⁶.

Звернемося до питання про відмінність між загальнонауковими та лінгвістичними методами. О. О. Селіванова вбачає її в тому, що перші є «дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки», а другі «застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта та предмета»²⁷, причому, очевидно, розглядаються як сукупність операцій (прийомів, процедур).

Звідси можна зробити висновок, що в такій інтерпретації загальнонаукові та лінгвістичні методи мають ще одну відмінність: якщо лінгвістичні методи є сукупністю операцій (прийомів, процедур), то загальнонаукові включають у себе одну операцію (прийом, процедуру).

Розглянемо обидві відмінності. При визнанні чи невизнанні загальнонаукового характеру зазначених операційних елементів слід брати до уваги діалектику часткового та загального. Цілком очевидно, що, наприклад, експеримент як такий є абстракцією, а реально в науці застосовуються фізичний, хімічний, педагогічний, лінгвістичний та інші експерименти. Чи не доцільніше було б виділяти не загальнонауковий метод експерименту, а фізичний, хімічний, педагогічний, лінгвістичний експерименти як окремі прийоми у складі різних фізичних, хімічних, педагогічних, лінгвістичних методів? При цьому має враховуватися, що експеримент у цих науках має і спільне, і відмінне.

Друге протиріччя полягає в тому, що так звані загальнонаукові методи як «дослідницькі операції з явищами об'єктів будь-якої науки» (див. вище) дорівнюють одному прийомові, а лінгвістичні методи (при вузькому трактуванні) є сукупністю прийомів; це чітко виявляється, зокрема, в описі О. О. Селівановою порівняльно-історичного методу²⁸. Отже, загальнонаукові методи як певний феномен виявляються «біднішими», ніж частковонаукові та спеціальні, зокрема лінгвістичні.

З іншого боку, при вузькому (а в деяких концепціях — і при широкому) тлумаченні методу він ототожнюється з принципом і підходом. Це стосується так званих «філософських» методів.

Як відомо, поняття «філософського» методу започаткував Г. Гегель; він указував на відмінність «філософського» методу від методів конкретних наук²⁹.

Теза Г. Гегеля набула значного поширення в радянському наукознавстві; вона відбилася, зокрема, в працях О. Г. Спіркіна. Слід відзначити, що подана ним характеристика наукового методу є суперечливою та еkleктичною. З одного боку, метод ототожнюється з його операційними елементами. З іншого боку, автор відзначає, що у функції методу може виступати «будь-яка теорія», якщо вона «перевірена практикою»; ця теорія може використовуватися «при побудові інших теорій», визначати «зміст і послідовність експериментальної діяльності»³⁰.

Цілком очевидно, що теорію не можна ототожнювати із «сукупністю прийомів або операцій». Отже, тут термін *метод* уживається в різних значеннях.

Проте суперечності у викладі матеріалу О. Г. Спіркіним на цьому не закінчуються, а із зверненням автора до «філософського» методу тільки збільшую-

²⁶ Кримський С. Б. Запити філософських смислів.— К., 2003.— С. 111.

²⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 49.

²⁸ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.— С. 340; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 53–55.

²⁹ Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в университетах // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : В 2 т. / Сост., общ. ред. А. В. Гулыги.— М., 1972.— Т. 1.— С. 424.

³⁰ Спіркін А. Г. Зазнач. праця.— Ст. 472.

ться. На думку О. Г. Спіркіна, «філософські» методи «мають вирішальне значення у визначенні долі дослідження, оскільки саме вони задають загальний напрям дослідження, принципи підходу до об'єкта вивчення, а також є відповідним пунктом при світоглядній оцінці отриманих результатів»³¹. Автор не уточнив, які саме методи слід відносити до «філософських», але виділив серед них «матеріалізм» і «діалектику» як два взаємопов'язані методи; їх можна розглядати й як один метод — «матеріалістичну діалектику», що є універсальним методом усіх наук, оскільки формулює найзагальніші закони пізнання. «Філософським» методом суспільних наук у О. Г. Спіркіна виступає «історичний матеріалізм», який імпліцитно інтерпретовано як реалізацію методу «матеріалістичної діалектики» при дослідженні соціальних феноменів³².

О. Г. Спіркін відзначав, що «філософські методи „працюють“ у науці звичайно не безпосередньо, а за посередництва інших, конкретніших методів»³³. Отже, якщо «інші» («конкретніші») методи автор ототожнює з «прийомами чи операціями», то «філософські» методи мають зовсім іншу природу. О. Г. Спіркін не зазначає, яку саме, але цілком очевидно, що він мав на увазі принципи або підходи. Про це свідчить і те, що до «філософських» методів автор відніс принцип історизму, який по-різному відображається в різних науках (зокрема в біології та астрономії)³⁴.

Отже, концепція О. Г. Спіркіна (відзначимо, що його погляди в радянській науці були загальноприйнятими) містить у собі значні суперечності.

Вони повною мірою відбилися в мовознавстві. Марксистський діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові методи (до яких було віднесено, зокрема, лінгвістичні), — з другого, розрізнявали Б. О. Серебренников, В. І. Кодухов, Ю. С. Степанов³⁵ та інші дослідники. Так, Б. О. Серебренников, згідно з традицією, яка склалася в радянському мовознавстві, відзначав, що діалектичний (діалектико-матеріалістичний) метод дає загальні методологічні настанови, загальний напрям дослідження; він безпосередньо не пов'язаний з деталями наукової роботи, не є «важелем» наукових відкриттів; цей метод застосовується в усіх науках, але, як підкреслював Б. О. Серебренников (відбиваючи погляди, що в певний час були загальноприйнятими), він не заміщає специфічних частковонаукових методів; діалектичний метод виступає не окремо від них, не поряд з ними, не як додаток до частковонаукових методів, а в них і через них; якщо діалектичний метод подає абстрактні принципи, то частковонаукові методи конкретизують їх. Отже, діалектичний метод слід розглядати як основу частковонаукових методів³⁶.

Декларуючи цю тезу (її неминучість у радянській науці видається очевидною), Б. О. Серебренников посилався, зокрема, на статтю Г. О. Подкоритова³⁷. Цей автор пізніше видав монографію, у якій приділив значну увагу таким засобам наукового пізнання, як принцип і підхід; зокрема, підхід розглядається як методологічна орієнтація дослідження, як поняття, що керує його загальною

³¹ Там же.— Ст. 473.

³² Там же.— Ст. 473–474.

³³ Там же.— Ст. 474.

³⁴ Там же.

³⁵ *Серебренников Б. А.* Проблемы взаимоотношения общей методологии лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования // *Общее языкознание: Методы лингвистических исследований* / Отв. ред. Б. А. Серебренников.— М., 1973.— С. 269–274; *Кодухов В. И.* Знач. праця.— С. 203–205; *Степанов Ю. С.* Знач. праця.— С. 3.

³⁶ *Серебренников Б. А.* Знач. праця.— С. 273–274.

³⁷ *Подкоритов Г. А.* Соотношение диалектического метода с частными методами // *Вопр. философии.*— 1962.— № 6.— С. 36–42.

стратегією, визначає його напрям; підхід, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання, він відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу³⁸.

При неупередженому погляді на зазначені феномени видається очевидним: те, що в радянській науці називали діалектичним методом, має всі ознаки наукового принципу (або підходу); цей принцип (підхід) характеризувався такою властивістю, як універсальність³⁹.

Якщо взяти все це до уваги, стає зрозумілим, чому в радянській науці, зокрема в мовознавстві, термін *метод* уживався як багатозначний. Вторгнення в наукову сферу ідеологічних штампів призвело до багатозначності терміна *метод*, до плутанини у вживанні термінів *метод*, *методика*, *методологія*, *принцип*, *підхід*, *прийом*, *процедура*, *операція*. Цілком очевидно, що в працях Б. О. Серебренникова, В. І. Кодухова, Ю. С. Степанова та інших авторів діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові та спеціальні методи — з другого, виступають як *якісно* різні феномени.

Проте поняття «філософського» методу й відповідний термін продовжують уживатися й у пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці. Про відмінність «філософського» методу від методів «конкретних» наук ідеться у «Філософському словнику»⁴⁰. Автори іншого словника відзначають, що «філософські» методи опосередковуються іншими, «більш частковими»; «філософські» методи визначають загальну спрямованість дослідження, «принципи підходу» до об'єкта вивчення, характер інтерпретації отриманих результатів⁴¹.

Ототожнення «філософських» методів із загальнонауковими спостерігається в М. П. Кочергана. Вказуючи на багатозначність терміна *метод*, автор розкриває «загальнонаукове, філософське значення» цього терміна: ідеться про «методи пізнання предмета в розвитку, в зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо»⁴², тобто фактично про принципи або підходи. Певно, про таке (або принаймні близьке) значення терміна *загальнонаукові методи* пише О. О. Селіванова, зазначаючи, що ці методи є «узагальненими теоретичними установками та принципами, зумовленими відповідною методологією»⁴³. Дослідниця підкреслює, що загальнонаукові та спеціальні методи мають різну природу: «загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта»⁴⁴, з чим, безперечно, слід погодитися. У зв'язку з цим можна

³⁸ Подкорытов Г. А. О природе научного метода. — Ленинград, 1988. — С. 24, 102.

³⁹ Характерно, що на початку своєї праці Б. О. Серебренников пише про діалектико-матеріалістичний підхід (а не метод) як про «загальну філософську основу марксистської науки» (див.: *Серебренников Б. А.* Знач. праця. — С. 257). У пострадянському наукознавстві поширюється погляд, згідно з яким «ожодна з існуючих філософських методологій не може набувати ролі абсолютного пізнавального інструментарію». Якщо ж тій або іншій методології надається така роль, це «завдає шкоди і науці, і самій методологічній теорії, як це мало місце з діалектико-матеріалістичною методологією» (*Йолон П.* Методологія // *Філософський енциклопедичний словник* / Гол. ред. В. І. Шинкарук. — К., 2002. — С. 374).

⁴⁰ *Метод* // *Философский словарь* / Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. — К., 2006. — С. 559.

⁴¹ *Грицанов А. А., Абушенко В. Л.* Метод // *Новейший философский словарь* / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. — 2-е изд. — Минск., 2001. — С. 628.

⁴² *Кочерган М. П.* Знач. праця. — С. 207.

⁴³ *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 48.

⁴⁴ Там же.

відзначити, що А. С. Чикобава, характеризуючи «загальні методи», говорив про «загальнометодологічні принципи», спільні для всіх наук⁴⁵.

Звичайно, ми не заперечуємо значення філософського компонента для методології мовознавства⁴⁶ та науки в цілому. Ми лише хотіли б підкреслити, що доцільно говорити не про «філософський» метод, а про філософські *принципи* та *підходи* дослідження, які входять до структури будь-якого методу і, таким чином, є загальнонауковими.

Отже, так звані «філософські» методи виділяти недоцільно. Те саме стосується загальнонаукових методів (в обох наведених нами значеннях). Вище йшлося про те, що багато хто з наукознавців виділяє й частковонаукові методи, які, на думку дослідників, уживаються в небагатьох науках. Як на приклад часто посилаються на функціонування порівняльно-історичного методу в мовознавстві та в геології. Не розглядаючи питання про цей метод в усьому обсязі, відзначимо: генетичні дослідження в кожній із зазначених наук настільки специфічні, що говорити про тотожність методів, які використовуються в мовознавстві та в геології, навряд чи доцільно. Звичайно, питання про частковонаукові методи потребує спеціального дослідження, але наведений матеріал дозволяє в загальному вигляді стверджувати, що виділення таких методів не повною мірою враховує діалектику загального і часткового та має бути відкинута.

Якщо погодитися з О. О. Селівановою, що лінгвістичні методи — це методи, які «застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта та предмета» (див. вище), а це, безперечно, так, то треба визнати: усі методи, що застосовуються в лінгвістиці, є лінгвістичними методами, бо вони залишаються в межах об'єкта та предмета мовознавства. Отже, методи лінгвістичних досліджень та лінгвістичні методи — це тотожні поняття. У загальному вигляді можна констатувати: у випадку запозичення мовознавством певного методу з іншої науки спостерігається його адаптація в межах лінгвістики, пристосування до дослідження мови, отже, він стає лінгвістичним методом.

Поряд із тенденцією ототожнювання методів з операціями (прийомами, процедурами) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція — відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операційні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномену. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад, у монографії Ю. С. Степанова⁴⁷. На наш погляд, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

Отже, ми з'ясували, що всі методи, які застосовуються в мовознавчих дослідженнях, є лінгвістичними методами. Вони мають одну й ту саму структуру, яку не можна обмежити операційними елементами.

⁴⁵ Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания : На материале зарубежного языкознания.— М., 1959.— С. 7.

⁴⁶ Однобічність, обмеженість та ідеологізованість ототожнення методології мовознавства з філософією відзначає М. Ф. Алефіренко (див.: *Алефіренко Н. Ф.* Знач. праця.— С. 315). Автор підкреслює, що роль «філософського компонента» в різних лінгвістичних дослідженнях «може бути різною»; це особливо притаманно «сучасній науковій методології, що звільняється від ідеологічних догм і стереотипів» (там же.— С. 318).

⁴⁷ Степанов Ю. С. Знач. праця.— С. 14.

Далі звернемося до широкого трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці. Саме таке тлумачення терміна *метод* видається нам перспективним⁴⁸.

У широкому розумінні науковий метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. За спостереженнями З. А. Каменського⁴⁹, таке трактування є класичним: його витоки можна знайти вже в Арістотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель⁵⁰.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Науковий метод «окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу»⁵¹. Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи, він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями»⁵².

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки («ідоли») їх предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги»⁵³.

Отже, метод ширше слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Спроби дати й аргументувати широке трактування методу містяться й у мовознавчій літературі. За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема — це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і суто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою»⁵⁴; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою⁵⁵.

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити «два основні компоненти: теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів і методику дослідження, що з нього випливає»⁵⁶.

⁴⁸ Ми беремо до уваги загальну вимогу до будь-якого терміна — його однозначність.

⁴⁹ Каменский З. А. Методология историко-философского исследования. — М., 2002 [http://www.philosophy.ru/library/kamensky/metodol/method2.html].

⁵⁰ Гегель Г. В. Ф. Философская пропедевтика // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : В 2 т. / Сост., общ. ред. А. В. Гулыги. — М., 1973. — Т. 2. — С. 146.

⁵¹ Кримський С. Метод // Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук. — К., 2002. — С. 373.

⁵² Там же. Метод як складну систему з властивою їй багатоманітністю рівнів розглядає й П. Йолон (див.: Йолон П. Знач. праця. — С. 374).

⁵³ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. — С. 111–114.

⁵⁴ Серебренников Б. А. Знач. праця. — С. 258.

⁵⁵ Там же. — С. 259.

⁵⁶ Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований : Учеб. пособие. — К., 1995. — С. 5; Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию. — К., 2006. — С. 231.

Проте в концепціях Б. О. Серебренникова та Л. П. Іванової не враховано мету дослідження, хоча Б. О. Серебренников підкреслював, що специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою.

Відзначимо, що в наведених вище дефініціях методу, поданих О. Г. Спіркіним і С. Б. Кримським, метод пов'язується з метою (завданнями) дослідження. У зв'язку з цим О. Г. Спіркін підкреслював: «Важлива особливість сучасного етапу розвитку науки полягає в суттєвому зростанні ролі конструктивістських моментів у науковому пізнанні», унаслідок чого наука не лише відбиває ті чи інші аспекти реальності, а й проектує реальність «згідно з певними цілями»⁵⁷. До цієї тези приєднався З. А. Каменський⁵⁸. На його думку, поняття методу має обов'язково пов'язуватися з поняттям мети; відповідну інтерпретацію методу можна назвати конструктивістською⁵⁹.

Ця тенденція імпліцитно відбилася вже в аристотелівському трактуванні методу⁶⁰. У ХХ ст. її було експліковано. Відзначаючи це, З. А. Каменський⁶¹ посилається на дефініцію методу у філософських словниках Е. Ейслера (1913, 1929). До цього можна додати, що у філософському словнику Г. Шмідта (1-е вид., 1912) метод визначається як «планомірний спосіб досягнення певної мети, шлях до мети, певний спосіб та характер дії»⁶².

Тези про те, що будь-який метод завжди поєднується з метою (завданнями) дослідження, дотримувався не тільки Б. О. Серебренников, а й Ю. С. Степанов⁶³. Вона відбилася в тих дефініціях лінгвістичного методу, які подали В. А. Звєгінцев та М. Ф. Алефіренко. Проте ніхто з цих дослідників не включає мету у структуру методу; мета виступає лише як своєрідний (хоча й дуже важливий) додаток до методу.

За умови включення мети дослідження у структуру методу (а це видається цілком правомірним) у ній може бути виділений телеологічний компонент.

На наш погляд, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатнього адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постоваловою в праці, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій⁶⁴, а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. Більше того, дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було розкрито. Очевидно, через ці обставини концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів.

Її було розвинено й обгрунтовано в наших публікаціях⁶⁵, при цьому бралися до уваги не лише власне лінгвістичні методологічні студії, а й праці загального наукознавчого спрямування.

⁵⁷ Спіркін А. Г. Зазнач. праця.— Ст. 474.

⁵⁸ Каменський З. А. Зазнач. праця.

⁵⁹ Там же. Див. також: Грицанов А. А., Абушенко В. Л. Зазнач. праця.— С. 628. Тут метод визначено як «спосіб досягнення мети».

⁶⁰ Каменський З. А. Зазнач. праця.

⁶¹ Там же.

⁶² Философский словарь : Основан Г. Шмидтом.— 22-е изд. / Под. ред. Г. Шишкоффа; пер. с нем.; общ. ред. В. А. Малинина.— М., 2003.— С. 272.

⁶³ Степанов Ю. С. Зазнач. праця.— С. 17.

⁶⁴ Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : Опыт логико-методологического анализа.— М., 1978.— С. 24.

⁶⁵ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. — 20-і рр. ХХ ст.).— С. 12–13; Глуценко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода.— С. 3–6; Глуценко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна).— С. 124–127.

Отже, ми спираємося на широке трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти. При такому підході комплекс наукових операцій (прийомів, процедур)⁶⁶ та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу — операційний.

Схарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати⁶⁷. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною базою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення⁶⁸. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення⁶⁹.

Структура лінгвістичних методів включає «філософські» та лінгвістичні принципи дослідження⁷⁰.

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, тлумачать як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження⁷¹. Підхід визначає напрям дослідження⁷², проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання⁷³; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу⁷⁴.

Як приклад розглянемо структуру порівняльно-історичного методу. Його онтологічний компонент містить низку принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, є принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятим: у будь-

⁶⁶ Якщо В. М. Немченко фактично ототожнює операції, прийоми та процедури, то інші автори (А. С. Зеленько, М. Ф. Алефіренко, О. О. Селіванова) їх диференціюють, але по-різному (див.: *Немченко В. Н.* Знач. праця.— С. 279–280; *Зеленько А. С.* Знач. праця.— С. 8; *Алефіренко Н. Ф.* Знач. праця.— С. 328; *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 49). Аналіз цих праць свідчить про те, що питання про зміст і специфіку операцій, прийомів і процедур залишається нерозв'язаним.

⁶⁷ *Снесар В. И.* Место принципов в системе научного знания // *Анализ системы научного знания* / Под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина.— Саратов, 1976.— С. 26–27.

⁶⁸ *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 102.

⁶⁹ *Снесар В. И.* Знач. праця.— С. 25–26.

⁷⁰ *Алефіренко Н. Ф.* Знач. праця.— С. 317–319, 326.

⁷¹ *Блауберг И. В., Юдин Э. Г.* Становление и сущность системного подхода.— М., 1973.— С. 74.

⁷² *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 24; *Бойченко И. В.* Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма // *Социальное познание: принципы, формы, функции* : Сб. науч. трудов / Отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко.— К., 1989.— С. 59.

⁷³ *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 24.

⁷⁴ *Бойченко И. В.* Знач. праця.— С. 60. На думку С. Б. Кримського, підхід формується у випадку інтегрування того чи іншого методу з науковою програмою (програмами) (див.: *Кримський С. Б.* Знач. праця.— С. 122).

якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, ідеться й про принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Проведена нами історико-наукова реконструкція показує, що в працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ⁷⁵.

У науковій літературі принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські»⁷⁶ і як принципи лінгвогенетичних досліджень узагалі⁷⁷. Зокрема, вони, як ми намагалися показати, є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять до онтологічного компонента порівняльно-історичного методу⁷⁸. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причиновий, системний).

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності в порівняльно-історичних дослідженнях. Розглядаючи принципи системності та історизму, В. І. Постовалова відзначає, що дуже часто ці принципи інтерпретують як незалежні; у цьому випадку питання про їхню сумісність у межах тієї або іншої теоретичної концепції є дискусійним. Цей підхід допускає такі трактування: 1) обидва принципи виключають один одного; 2) обидва принципи обов'язково виступають як супутні; 3) обидва принципи не виключають один одного⁷⁹. Сама В. І. Постовалова вважає принцип історизму одним з різновидів принципу системності, якщо розглядати систему як сукупність її функціонально-генетичних станів⁸⁰. Подібний погляд представлено в праці І. В. Бойченка та В. І. Куценка: автори розглядають принцип історизму як подальшу конкретизацію принципів розвитку, детермінізму та системності⁸¹.

У філософії досить поширеним є пояснення взаємозв'язку принципів історизму, причиновості та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ (він, як відомо, є найзагальнішою закономірністю існування світу, результатом і виявом універсальної взаємодії всіх предметів і явищ). Так, Я. Ф. Аскін відзначає взаємозв'язок принципів детермінізму та загального зв'язку явищ і підкреслює, що «детермінізм відображає активний бік цього взаємозв'язку»⁸². О. Г. Спіркін вважає, що принцип загального зв'язку явищ існує в причиновому та системному виявах⁸³.

Подібний підхід спостерігається й у мовознавстві. На думку В. М. Русанівського, конкретизацією принципу загального зв'язку явищ є принцип причиновості⁸⁴, а з погляду О. С. Мельничука, — принципи причиновості та системності⁸⁵. Найбільш завершеного вигляду такий підхід набув у концепції В. К. Журавльова: як конкре-

⁷⁵ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві...

⁷⁶ Подкорытов Г. А. О природе научного метода.— С. 80.

⁷⁷ Журавлев В. К. Диахроническая фонология.— М., 1986.— С. 29–44.

⁷⁸ Глуценко В. А. Принципы порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві...— С. 15–22.

⁷⁹ Постовалова В. И. Знач. праця.— С. 63–64.

⁸⁰ Там же.— С. 63.

⁸¹ Бойченко И. В., Куценко В. И. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания // Социальное познание: принципы, формы, функции : Сб. науч. трудов / Отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко.— К., 1989.— С. 19.

⁸² Аскин Я. Ф. Философский детерминизм.— Саратов, 1974.— С. 14.

⁸³ Спиркин А. Г. Основы философии : Учеб. пособие для вузов.— М., 1988.— С. 87.

⁸⁴ Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів // Мовознавство.— 1980.— № 6.— С. 3.

⁸⁵ Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма // Вопр. языкознания.— 1970.— № 1.— С. 19–20; Мельничук А. С. Предисловие // Методологические проблемы языкознания / Отв. ред. А. С. Мельничук.— К., 1988.— С. 7–8.

тизацію та вияв універсального принципу загального зв'язку явищ інтерпретовано три принципи — історизму, причиновості й системності⁸⁶.

Операційний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур. Згідно з Г. А. Климовим, це прийом генетичного ототожнення фактів, процедура лінгвістичної реконструкції, прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ⁸⁷. Найсуттєвішою частиною операційного компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції⁸⁸.

Телеологічним компонентом порівняльно-історичного методу є його мета. Компаративісти тлумачать її досить широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (грамматик і словників) споріднених мов⁸⁹.

Проте, на наш погляд, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не лише на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження — як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі⁹⁰. Саме так, з методологічних позицій, пояснювали мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл⁹¹.

Викладена й аргументована у статті концепція лінгвістичного методу, на наш погляд, знімає протиріччя, тією чи іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Розгляд лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

Перспективи подальших студій ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань: поняття лінгвістичної методології; співвідношення понять методу, методології та методики; принципи та підходи: сутність, відмінності, класифікація; операція, прийом і процедура, їхній зміст і специфіка; уточнення класифікації (класифікацій) лінгвістичних методів і виявлення специфіки кожного методу.

(Слов'янськ)

V. A. HLUSHCHENKO

THE LINGUISTIC METHOD AND ITS STRUCTURE

In the article the analysis of various concepts of the linguistic method is presented. The thesis of the linguistic method as a complicated logical unit is grounded. In the structure of the method three different components are distinguished: ontological, operational and teleological. The arguments are given in favour of the statement that all methods used in the linguistic researches are considered to be linguistic methods.

К е у в о р д с: the scientific method, the linguistic method, the structure of the method, ontological, operational and teleological components.

⁸⁶ Журавлев В. К. Знач. праця.— С. 39–40.

⁸⁷ Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Отв. ред. Н. З. Гаджиева.— М., 1990.— С. 84.

⁸⁸ Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания.— М., 1977.— С. 202.

⁸⁹ Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева.— М., 1990.— С. 485.

⁹⁰ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві...— С. 14–15.

⁹¹ Там же.— С. 99, 175.